



УДК 373.2.017:7]:159.9.072

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-4\(6\)-35-48](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-4(6)-35-48)

Гарбар Світлана Володимирівна викладач кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 20301, м. Умань, вул. Садова, 2, тел.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0003-3013-2015>

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ВИХОВАНOSTI КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Проблема виховання культури поведінки підростаючого покоління є однією з головних на сучасному етапі розвитку людства. Зниження культурно-морального рівня суспільства зумовлює необхідність створення нових підходів і способів виховання культури поведінки особистості, особливо в контексті загальнолюдських цінностей і норм поведінки. Фундамент культури поведінки закладається в старшому дошкільному віці, що визначає подальший гармонійний розвиток особистості і суспільства загалом. Про це йдеться у державних документах про освіту (Закони України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти, Концепція національного виховання, Законі України «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні), які орієнтують освітній процес на здійснення підготовки людини до життя в суспільстві на засадах гуманізму, а також підтверджують важливе значення всебічного розвитку особистості, як найвищої цінності суспільства.

Необхідність аналізу методологічних засад вивчення культури поведінки дітей старшого дошкільного віку зумовлена недостатньою обґрунтованістю існуючих підходів до проблеми, необхідністю розширення та поглиблення проблематики досліджень, пошуку адекватних методів аналізу та емпіричного дослідження. Зважаючи на це, ми здійснили комплексне емпіричне дослідження даного феномену. Об'єктом нашого дослідження виступила культура поведінки дітей старшого дошкільного віку, зокрема, особливості її становлення в умовах навчально-ігрової діяльності закладу дошкільної освіти.

Для розв'язання емпіричних завдань дослідження, розкрито зміст поняття «культура поведінки», розглянуто основні методи та форми роботи щодо виховання культури поведінки дітей старшого дошкільного віку, умови її ефективності та результативності. Розкрито взаємозв'язок таких компонентів як культура діяльності, культура спілкування, культурно-гігієнічні навички і звички. Розроблено критерії, показники та рівні сформованості культури поведінки дітей старшого дошкільного віку, надано їх характеристику, здійснено емпіричну перевірку педагогічних умов та системи роботи з оптимізації виховання культури поведінки дітей 5-6 років.





Постановка проблеми. Сучасні трансформації в українському суспільстві ставлять серйозні вимоги до особистості, до її моральності, духовності, внутрішніх сил для активного життя у соціально-психологічних і моральних умовах довкілля. Ствердження моральних цінностей особистості та їх реалізація у поведінці є актуальними проблемами психолого-педагогічної науки. Вони відображені у завданнях сучасної освіти, зафіксованих в освітянських програмних документах. Відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» вимоги до рівня розвиненості, вихованості, навченості дітей дошкільного віку визначаються Базовим компонентом дошкільної освіти України і реалізується Державною базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», Комплексною програмою виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина», Програмою розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт».

Інтерес психологічної науки та педагогічної практики до проблем культури поведінки особистості пояснюється, з одного боку, особистісною орієнтацією, гуманізацією й демократизацією освіти як одного з пріоритетних напрямів її розвитку, а з другого боку, об'єктивною необхідністю наукового обґрунтування місця і ролі виховання культури поведінки дітей у цілісному освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості виховання культури поведінки у дітей дошкільного віку схарактеризовано в наукових розвідках, зокрема: спілкування дошкільнят з дорослими та однолітками (Я. Коломінський, М. Лісіна, Р. Стеркіна, Т. Репіна); залучення дітей дошкільного віку до світу загальнолюдських цінностей, що виступають у категоріях добра та справедливості (Р. Буре, В. Нечаєва, Т. Пономаренко); виховання соціальних емоцій, якостей взаємин (Л. Артемова, Н. Дятлова, І. Княжева, О. Кононко, В. Павленчик); формування готовності до сприймання моральних норм (Н. Горопах); виховання у дошкільників позитивного емоційного ставлення до моральних норм та правил поведінки (Л. Артемова, А. Богуш, В. Білоусова, М. Заячківська, Л. Островська, С. Петеріна, Т. Поніманська, С. Русова, М. Федорова).

Мета статті – дати визначення сутності поняття «культура поведінки», розкрити компоненти культури поведінки дітей старшого дошкільного віку, визначити та описати критерії, показники, рівні вихованості культури поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічні, політичні, етнічні негаразди в сучасному суспільстві негативно позначаються на морально-емоційному обличчі українців, на їх культурі спілкування та на культурі поведінки взагалі. Звідси стає зрозумілим, що формування загальної культури у дитини, аспектом якої є культура поведінки, – головна мета виховання у старшому дошкільному віці, оскільки процес виховання культури поведінки пов'язаний з періодом початкової соціалізації особистості.





С.Петеріна, досліджуючи сутність поняття «культура поведінки дошкільника», визначає його як сукупність корисних для суспільства стійких форм повсякденної поведінки дитини у побуті, спілкуванні, у різних видах діяльності [4, с. 6].

Під культурою поведінки дітей старшого дошкільного віку М.А.Федорова розуміє сукупність способів самоорганізації їх діяльності відповідно до морально-етичних вимог суспільства шляхом зіставлення власних «етичних інстанцій» із соціальними очікуваннями рідних, старших, однолітків. Дослідниця розглядає виховання культури поведінки дитини як процес засвоєння нею знань про норми і правила культурної поведінки, накопичення практичного досвіду соціальної поведінки, емоційного переживання міжособистісних взаємин. [5].

У контексті проаналізованих підходів Т. Р. Гуменникова зазначає, що культура поведінки – це складова частина культури, яка виступає зовнішнім проявом духовного багатства особистості та її внутрішнього світу [1, с.38].

Ми поділяємо думку про дошкільний вік як найбільш сенситивний для виховання культури поведінки тому, що саме в цей період життя закладаються основи ціннісних орієнтацій особистості, виникають перші світоглядні уявлення, спостерігається надзвичайна пластичність психіки (І. Бех, Л. Виготський, С. Рубінштейн); висока емоційна сприйнятливості (О. Запорожець); з'являються такі особистісні новоутворення, як внутрішні етичні інстанції (Л. Божович, Д. Ельконін); формується самооцінка (М. Лісіна, О. Сілвестру), виявляється бажання бути визнаним в колі однолітків, дорослих. Вищезазнані характеристики є підґрунтям для закладення основ характеру маленької людини, її ставлення до навколишнього світу, до самої себе, до інших, засвоєння норм культури поведінки, формування якостей, які роблять її людиною.

Під культурою поведінки дітей старшого дошкільного віку ми розуміємо спосіб здійснення дитиною дій і вчинків, що відповідає морально-естетичним вимогам суспільства, відображається у підтвердженні очікуваних сподівань з боку дорослих, однолітків і забезпечує її особистісне зростання. Відповідно, у структурі культури поведінки дітей старшого дошкільного віку ми виділяємо емоційний, мотиваційно-ціннісний, когнітивний і практичний компоненти.

Аналізуючи сутність емоційного компоненту культури поведінки дошкільників, М.А.Федорова вказує, що її складають емоційна сприйнятливості; сформованість етичних, моральних почуттів (провини, сорому, совісті, відповідальності); здатність до емпатії; наявність емоційно-позитивного ставлення до зразків поведінки, до довкілля, людей, себе.

Когнітивний компонент культури поведінки включає розвиток самосвідомості особистості, формування понять, уявлень про норми поведінки, наявність елементарних уявлень та знань про інших людей, про навколишній світ, про особливості розвитку національної культури і формування на основі цих знань морально-естетичних ідеалів, цінностей, зразків поведінки.



Мотиваційно-ціннісний компонент культури поведінки передбачає наявність у дитини ціннісних орієнтацій, що відповідають вищим потребам особистості, соціуму; розвиток і становлення таких мотивів поведінки: прагнення діяти відповідно до норм та вимог суспільства, встановлення і збереження позитивних взаємин з оточуючими, мотиви самолюбності і самоствердження, ігрові, змагальні, моральні та пізнавальні мотиви.

Практичний компонент культури поведінки передбачає формування довільності поведінки; розвитку саморегуляції поведінки; формування у дитини навичок та звичок культурної поведінки, умінь виявляти негативні емоції соціальними засобами; відсутність проявів деструктивності у поведінці. [5].

Враховуючи вищезначене, ми виходимо із розуміння, що сформована культура поведінки передбачає єдність знань і вчинків, розвиненість емоційно-мотиваційної сфери дітей, а тому критерії повинні розкривати рівень їх вихованості в емоційному, мотиваційному, когнітивному і поведінковому аспектах. При цьому пріоритет належить тим ознакам, які розкривають вихованість культури поведінки перш за все в діяльності дітей.

В контексті нашого дослідження, ми виділяємо наступні показники та критерії культури поведінки дітей старшого дошкільного віку: культура спілкування (виконання дитиною норм і правил спілкування з дорослими і однолітками, заснованих на повазі і доброзичливості, з використанням відповідного словникового запасу і форм звертання, а також ввічливе поведіння в громадських місцях, побуті); культура діяльності (утримання в порядку місце, де дитина трудиться, займається, грає; звичка доводити до кінця розпочату справу, бережне ставлення до іграшок, речей, книг); культурно-гігієнічні навички і звички (навички особистої гігієни, культури харчування, дбайливого ставлення до речей та підтримання порядку і чистоти в навколишньому середовищі); культура взаємин (взаємодія в ігровій діяльності).

Використовуючи методичні рекомендації ряду авторів – І.М. Курочкиної, С.В. Петеріної та ін., нами були визначені критерії рівнів сформованості навичок культурної поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Низький рівень – дитина вміє утримувати в порядку місце, де вона трудиться, займається, грає, але в неї відсутня звичка доводити розпочату справу до кінця; не завжди дбайливо ставиться до іграшок, речей, книг; відсутній інтерес до змістовних занять; часто нехтує правилами гігієни; у спілкуванні з дорослими і однолітками веде себе невимушено, не завжди використовує відповідний словниковий запас і норми поведіння; не вміє злагоджено вирішувати конфлікти, не враховує інтереси однолітка, не вміє домовлятися про спільні дії, відмовляється прийти на допомогу дорослому або іншій дитині.

Середній рівень – дитина має виражену звичку доводити розпочату справу до кінця; дбайливо ставиться до іграшок, речей, книг; усвідомлено цікавиться чимось новим; більш активна на заняттях, у процесі спілкування з дорослими





орієнтується на повагу, доброзичливий контакт, співпрацю, але це не завжди виявляється в спілкуванні з однолітками. Дитина більш самостійна, має непоганий запас слів, що допомагає у вираженні своїх думок та емоцій; завжди намагається дотримуватися вимог гігієни: стежить за охайністю, чистотою обличчя, рук, тіла, зачіски, одягу, взуття та ін. У дитини не завжди виходить домовитися про спільні дії, вона вважає за краще, щоб інші прийняли її точку зору, проте іноді поступається; допомагає іншим дітям або дорослим на прохання вихователя, не проявляючи самостійної ініціативи.

Високий рівень – дитина вміє утримувати в порядку місце, де вона трудиться, займається, грає; має звичку доводити розпочату справу до кінця, дбайливо ставиться до іграшок, речей, книг. У дитини присутній інтерес до цікавих, змістовних занять, володіє навичками гігієнічних процедур; у спілкуванні з дорослими і однолітками передбачає виконання норм, заснованих на повазі і доброзичливості, з використанням відповідного словникового запасу і норм поведінки, а також ввічливе поведіння в громадських місцях, побуті. У суперечці намагається враховувати інтереси іншої дитини, вміє домовлятися про спільні дії, безкорисливо і без нагадування вихователя прийти на допомогу.

З метою діагностики рівнів сформованості культури поведінки дітей старшого дошкільного віку нами була розроблена експериментальна робота, яка проводилася протягом тижня в закладі дошкільної освіти м.Умань № 15 в кількості 15 осіб. Метою експерименту було виявлення рівня сформованості навичок культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Нами були поставлені такі завдання: провести бесіду з вихователями; провести опитування батьків, дітей; поспостерігати за поведінкою дітей в умовах закладу дошкільної освіти; підібрати методики дослідження та практично вивчити культуру поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Окреслені дослідницькі завдання вимагали відповідності логіки та етапів емпіричного дослідження, яке представлено трьома етапами. Так, перший етап – передбачав роботу з вихователями. При проведенні бесіди з вихователями ми прагнули з'ясувати, що передбачає зміст поняття «культура поведінка»; які методи вони використовують в роботі з дітьми старшого дошкільного віку щодо виховання їх культури поведінки. З метою вивчення планування вихователями роботи по вихованню культури поведінки дітей старшого дошкільного віку ми ознайомилися з календарним планом.

У бесіді з вихователями ми з'ясували, що вони правильно аналізують зміст поняття «культура поведінка» та вважають роботу з виховання культури поведінки дітей важливою і необхідною. 90%, з числа опитаних вихователів, вважають себе готовими до здійснення означеного напряму навчально-виховної роботи, а 10 % зазначили, що не вистачає психолого-педагогічних знань для проведення даної роботи.

В контексті дослідження, ми з'ясували, що у дітей старшої групи вихователі формують дружні взаємини, звичку грати і займатися спільно,



уміння підкорятися вимогам, у своїх вчинках йти за прикладом гарних людей. Вихователі досить широко використовують художню літературу як засіб виховання культури поведінки у дітей. Найбільш ефективними методами 35% педагогів вважають читання і розповідання народних казок; 26% – переказування казок; театралізація та інсценізація казки; 22% – узагальнюючі бесіди після прочитання казки та розповідання про улюбленого героя; 17% – самостійному складанню дітьми казок, в процесі чого у них розвивається творча уява, образне мислення, розвивається фантазія. Систематизуючи правила ввічливої поведінки, виховуючи повагу до дорослих та однолітків вихователі проводять заняття-бесіди («Будь завжди ввічливим», «Що добре і що погано, чому?», «Даруй людям радість добрими справами» та ін.).

Серед методів виховання культури діяльності дітей старшого дошкільного віку вихователі виокремлюють: практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки (привчають дотримуватися режиму сну, харчування, активної діяльності, правил спілкування і колективного співжиття); показ і пояснення (привчають до певних способів поведінки: вітатися, ввічливо просити про послугу, дякувати, бережно ставитися до іграшок, навчального матеріалу та ін.); приклад поведінки дорослих; оволодіння моральними нормами культури поведінки у спільній діяльності; роз'яснення конкретних моральних норм і правил; приклад інших; педагогічна оцінка поведінки, вчинків дитини; колективна оцінка поведінки, вчинків дитини; схвалення моральних учинків дитини; осуд недостойних учинків дитини.

Для прищеплення культурно-гігієнічних навичок у дошкільників застосовується показ, приклад, пояснення, заохочення, бесіди, вправи в діях. Широко використовуються, ігрові прийоми: дидактичні ігри, забавки, вірші («Чистіше мийся - води не бійся», «Рано вранці на світанку умиваються мишенята, і кошенята, і каченята, і жучки, і павучки ...» та ін.).

Основними напрямками виховання культури спілкування у старшому дошкільному віці є виховання чистого і правильного мовлення згідно літературних норм української мови (орфоепічна правильність мовлення), навчання якостей культури мовлення (багатство лексики, доречність, логічність, змістовність, етичність).

Аналіз реальних ситуацій, які забезпечують умови для виховання культури поведінки показав, що об'єднуючи дітей для виконання спільної діяльності, педагоги враховують лише формальну сторону цього питання, тобто не звертають уваги на різний рівень сформованості практичних навичок, на переважаючий у дитини тип поведінки (домінування або підпорядкування). Крім цього, при вирішенні конфліктних ситуацій та невдоволень між дітьми, вихователі використовують переважно вказівки дисциплінарного характеру «вчіться розбиратися самі», «відійди від нього і грай з іншими», «я тобі зараз сама так зроблю». Педагоги звертають увагу дошкільників на необхідність доброзичливих відносин з однолітками, дружніх взаємин у грі, надання





допомоги товаришеві, але не розкривають при цьому конкретні способи дій дітей по відношенню один до одного «подивися, ти образив..., як ти думаєш, чому він засмутився?», «які правила треба пам'ятати, щоб дружно грати?», «поясни, якщо тебе не зрозуміли, повтори ще раз», «запитай (перепитай) друга, якщо ти щось не зрозумів», «розмовляй спокійно, не поспішаючи, не підвищуючи голосу».

Аналіз календарних планів проводився з метою вивчення планування вихователями роботи по вихованню культури поведінки дітей старшого дошкільного віку. Аналіз показав, що дана робота не знайшла належного відображення у їх змісті. Разом з тим, відсутній цілісний підхід до виховання культури поведінки в єдності емоційного, мотиваційно-ціннісного, когнітивного і праксичного компонентів. Таким чином, аналіз планування свідчить про значні недоліки та відсутність системи у вихованні культури поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Іншою важливою ланкою нашої роботи було опитування батьків, яке спрямоване на виявлення особливостей виховання культури поведінки дітей в сім'ї. Експериментальна робота передбачала наступні запитання: Що ви розумієте під змістом поняття «культура поведінки»?; Які методи та засоби роботи Ви використовуєте в роботі з дітьми в означеному напрямку?; Чи привчаєте Ви дитину до культури етикету за столом, у транспорті, магазині, на вулиці?; Хто відіграє важливішу роль в процесі виховання культури поведінки дитини, заклад дошкільної освіти чи члени родини?

Аналіз проведеного опитування батьків, дає можливість стверджувати, що батьки розуміють культуру поведінки вузько, як уміння вести себе в громадських місцях. Робота з виховання культури поведінки в сім'ї ведеться, але батьки використовують обмежений набір засобів. Зокрема, ніхто не назвав особистий приклад, як засіб виховання культури поведінки. Всі батьки читають дітям твори художньої літератури, переглядають мультиплікаційні фільми, але деякі не усвідомлюють їх значимості для виховання культури поведінки дошкільників.

На запитання «Які методи та засоби роботи Ви використовуєте в роботі з дітьми щодо виховання їх культури поведінки?» ми отримали наступні відповіді: 100% батьків використовують бесіду, як метод виховання культури поведінки дітей. Засоби виховання культури поведінки дітей батьки називають українські народні казки (30%) та навчальні мультиплікаційні фільми (70%). На запитання «Чи привчаєте Ви дитину до культури етикету за столом, у транспорті, магазині, на вулиці?» тільки 32% батьків зазначили, що постійно наголошують дітям про використання ввічливих слів у відповідних ситуаціях. 43% батьків відмітили, що іноді звертають на це увагу і пропонують дитині подякувати, чи попросити щось, проговоривши ввічливе слово «будь-ласка». Решта 25 % батьків практично не звертають увагу на дану проблему вказуючи на брак часу, вимушену роботу, тому основну виховну роботу вони покладають на заклад дошкільної освіти.



Тож можемо констатувати, що питанню виховання культури поведінки дітей в сім'ї приділяється недостатньо уваги, батьки взагалі не вважають дану проблему нагальною, покладаючи основну роботу на заклад дошкільної освіти.

Третій етап дослідження – робота з дітьми, яка передбачала використання таких методів та прийомів: читання творів художньої літератури та бесіди за їхнім змістом; колективне обговорення дій та вчинків персонажів; розглядання ілюстративного матеріалу та складання дітьми розповідей; розв'язання морально-етичних проблемних ситуацій; дидактичні ігри та вправи на вирішення завдань морально-етичного змісту; ігри-драматизації за змістом художніх творів; методики «Закінчи речення» (І.Б. Дерманова), «Сюжетні картинки» (С.Д. Забрамна), умовні ситуації «Образ», «Будуємо вежу».

Розглянемо детально зазначені методи і прийоми та особливості використання у методиці вивчення культури поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Експериментальну роботу з дітьми старшого дошкільного віку ми проводили за окремими напрямками, а саме: культурою спілкування, культурою діяльності, культурно-гігієнічними навичками і культурою взаємин.

Спостерігаючи за культурою спілкування дітей старшого дошкільного віку, ми з'ясували, що всі без винятку діти вітаються і прощаються з дорослими, використовують ввічливі форми звертання, такі як «будь ласка», «дякую». Проте половина дітей не використовує ці навички спілкування з однолітками. Деякі діти не вважають за потрібне вітатися з дітьми в групі, чемно до них звертатися.

Культуру діяльності ми спостерігали під час занять, в іграх, виконання трудових доручень. Діти готують до заняття необхідне обладнання, прибирають робоче місце після заняття. Проте більшість дітей роблять це неохоче, підкоряючись вимогам вихователя.

Спостереження за культурно-гігієнічними навичками дають змогу констатувати, що більшість дітей самостійно, без нагадування вихователя миють руки після прогулянки та перед їжею. За столом діти сидять акуратно, не шумлять. Після прогулянки дошкільники акуратно складають одяг, але більшість дітей роблять це тільки після нагадування вихователя. Виявлено незначну кількість дітей, які не дбайливо поводяться з книгами, речами, іграшками, кидають їх, не кладуть на місце. Тільки після неодноразового прохання вихователя діти наводять лад у груповому приміщенні, на ділянці дитячого саду.

Спостерігаючи за культурою взаємин, ми з'ясували наступне: діти не завжди підкоряються вимогам педагога, часто перебивають вихователя, втручаються в розмову дорослих. У грі діти вміють домовлятися про спільні дії, вирішують конфліктні ситуації часто без участі педагога. Діти не б'ються, якщо виникають спірні питання, багато хто обговорює ситуацію і приходять до спільної думки, тільки іноді вдаючись до допомоги дорослого для вирішення





конфлікту. Однак діти не люблять ділитися іграшками, не поступаються навіть на прохання вихователя. При цьому ображаються, коли інша дитина що-небудь їм не дасть, засуджують його поведінку, не дивлячись на те, що самі ведуть себе також. Якщо дитина і погодиться поділитися іграшкою, то вимагає що-небудь натомість. Діти приходять на допомогу один одному без нагадування вихователя: подають руку, якщо хтось упав, допомагають застебнути куртку, принести важкий предмет та ін.

Для ознайомлення дітей з провідними поняттями дослідження та визначення рівнів сформованості культури поведінки у старших дошкільників проводилися групові та індивідуальні бесіди, що спрямовувались на уточнення, узагальнення уявлень дошкільників про культуру, поведінку, вихованість. Бесіди містили ігри, психогімнастичні вправи, малювання, читання та обговорення творів художньої літератури, програвання проблемних ситуацій.

Проведена робота дозволяє констатувати, що всі діти вважають себе культурними. Однак, на їхню думку, бути культурним, значить вітатися при зустрічі, бути ввічливим у спілкуванні зі старшими. Тільки одна дитина сказала, що культурна людина, це той, який чемно розмовляє і з дорослими, і з однолітками, акуратно виглядає, вміє поводитися в громадських місцях, за столом. Тобто діти не до кінця усвідомлюють поняття «культурний» і в цьому напрямку слід продовжувати працювати.

Дидактичні ігри спрямовувались на пізнання своїх емоцій, настрою, рис характеру («Потяг турботи», «Як вчинити?», «Похвали», «Відгадай настрої», «Що я вмію» та ін.). Особливої уваги вимагала виховна робота з окремими підгрупами дошкільників, спрямована на підвищення значущості базових особистісних цінностей (бути самостійними, старанними, доводити розпочату справу до кінця). Крім того, набуттю досвіду культурної поведінки сприяла організація театралізованих ігор, які відтворюють типові дії певного персонажа, це не тільки наслідування та імітація, але й вільна творча побудова, яка спирається на вихідні уявлення дитини про поведінку [3]. Поведінка дітей під час театралізованих ігор характеризувалася настоюванням на своїх інтересах і неохоче прийняттям пропозицій однолітків; періодичною увагою до діяльності партнера; наданням допомоги з метою демонстрації своєї переваги; наявністю емоційної ідентифікації та стримування власних емоцій в окремих випадках спілкування; прагненням до переважної оцінки свого результату в процесі спільної діяльності.

До низького рівня прояву культури поведінки дітей під час ігрових моментів ми віднесли 27% дітей. В дану групу увійшли діти з недостатньо розвиненими ігровими та комунікативними вміннями. Вони відрізнялися нестійким емоційним фоном, недоречною поведінкою, що було пов'язано з невмінням узгоджувати позиції, з переважанням егоїстичних прагнень настояти на своєму, неухвагою до думки однолітка, що в підсумку призводило до руйнування гри і негативних емоційних дитячих переживань.



Як показали наші спостереження за культурою поведінки дошкільнят в процесі ігрової діяльності, відносини між дітьми не завжди склалися добре, що заважало встановленню між ними повного взаєморозуміння. Близько третини дітей експериментальної групи були налаштовані переважно на самого себе, прагнули до самоствердження за рахунок відкидання задумів інших членів ігрового об'єднання, досягненню особистих бажань. Це призводило або до виникнення ігрових конфліктів, або до «випадання» окремих дітей з гри. Індивідуальні бесіди після кожної спостережуваної ситуації показали, що, перш за все, причини конфліктних ситуацій діти бачать не в собі, а в однолітках, вони відчують почуття образи на них, небажання з ними надалі спілкуватися.

До середнього рівня прояву культури поведінки дітей під час ігрових ситуацій ми віднесли 51% дітей. Поведінка дітей характеризувалася постійним бажанням досягти взаєморозуміння з однолітками; наявністю умінь встановлювати контакт; розподіляти обов'язки та узгоджувати дії, орієнтуючись на партнера; готовністю прийняти пропозиції однолітків.

До високого рівня прояву культури поведінки дошкільнят під час ігрових моментів ми віднесли 22% дітей. Дошкільнята, які ввійшли в дану групу, відрізнялися спрямованістю на спільну гру і прагненням зберегти її, домагаючись взаєморозуміння з однолітками. У разі, якщо рольове спілкування однолітків не задовольняло і не сприяло розвитку сюжету, то діти прагнули самі навчити товариша, як треба діяти і спілкуватися в тій чи іншій ситуації.

Для вивчення рівнів сформованості культури спілкування у старших дошкільників, нами було підібрано низку завдань. Аналізуючи результати дослідження, під час виконання першого завдання «Доповни фразу ввічливим словом» більшість дітей (72 %) вживали в мовленні етикетні формули, швидко доповнювали фрази, однак, 28% вживали етикетні формули не до кожної фрази, які потрібно було доповнити. Всі формули мовленнєвого етикету активно вживали тільки (10%); ласкаво-лагідним словам перевагу надають 46,6 %; слова подяки, побажання, прохання вживають 23,4%; привітання та прощання – 20%. Виконуючи завдання «Пригадай та розкажи», діти переказували казку, використовуючи формули мовленнєвого етикету. У процесі переказування казки 76% дітей намагалися використати та інтонаційно виділити слова вітання, подяки, вибачення, прохання, лагідні слова. Решта дітей переказували казку монотонно, не акцентуючи уваги на таких словах. Під час виконання третього завдання «Доповни казку», було встановлено, що 55% взагалі не помічали ситуацій де необхідно використовувати етикетні формули; 35% помічали відсутність етикетних формул у мовленні вихователя лише за умови, коли вихователь робила подовжену паузу у власному мовленні; 10% – означували, де наявні етикетні слова, вчасно плескали у долоні, щоб зупинити вихователя та виправити помилки там, де це необхідно.

Отже, аналіз результатів проведеного дослідження дає можливість говорити про те, що в основному діти старшого дошкільного віку володіють





культурою спілкування, знають формули мовленнєвого етикету, але не завжди вміють ними користуватися в процесі життєдіяльності. Більшість дітей легко і невимушено підбирають ввічливі слова за змістом художнього тексту, правильно називають слова у процесі бесіди. Можна зазначити, що більшість дошкільників мають середній рівень сформованості культури спілкування. Однак, нами були виявлені 23% дітей, у яких не сформована культура спілкування, вони не користуються формулами мовленнєвого етикету, не можуть самостійно відповісти на поставлені запитання під час бесіди.

Проективна методика «Закінчи речення» передбачала виявлення ставлення дітей до різних видів моральної поведінки. Досліджуванам пропонувалося завершити розпочаті експериментатором речення, обдумуючи, яким варіантам моральної поведінки вони надають перевагу, а яких уникають і чому; які моральні норми для них найбільш важливі. Дітям пропонувалося закінчити 10 речень, кожне з яких спрямовувалося на визначення їхнього ставлення до рідних та близьких, товаришів, різних видів діяльності, норм поведінки, способів налагодження взаємодії з однолітками.

Результати дослідження показали, що 50% дітей мають високий рівень, 35% – середній, 15% – низький рівень розуміння різних видів моральної поведінки.

З метою вивчення емоційного ставлення до норм поведінки, нами була використана методика «Сюжетні картинки». Картинки були підбрані таким чином, що зображені на них герої виявляли ті ж моральні якості, що і на першому етапі. Дитина повинна дати оцінку вчинкам, які зображені на картинці, що дозволяє виявити ставлення дітей до цих норм. Особлива увага приділялася емоційній реакції дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (усмішка, схвалення) і негативна емоційна реакція (осуд, обурення).

За даними дослідження, високий рівень емоційного ставлення до норм поведінки в повсякденному житті отримали 26,8% дітей, середній рівень 46,6% і низький рівень (26,6%).

Умовна ситуація «Образа» допомогла визначити, наскільки діти розуміють значення виконання норм поведінки в конкретній ситуації. До високого рівня ми змогли віднести відповіді 26% дітей, які правильно оцінили почуття і вчинки героїв, у зв'язку з чим дали адекватні відповіді, пов'язані з розумінням вибору лінії поведінки, відповідно до ситуації. До середнього рівня ми віднесли відповіді 44% дітей, які здатні визначити коло деяких правил, необхідних для налагодження ситуацій. Низький рівень отримали 30% дітей, які не змогли адекватно вирішити ситуацію, що пов'язано з недостатнім досвідом аналізу, обговорення різних життєвих ситуацій, що виникають у процесі повсякденної взаємодії з однолітками.

Таким чином, аналіз умовної ситуації «Образа» показав, що дошкільнята не здатні до емпатійних переживань однолітків, не усвідомлюють повною мірою їх емоційних станів і важко у виборі правильної лінії поведінки, що сприяє встановленню згоди і взаєморозуміння.



У ситуації «Будуємо вежу» дошкільнятам було необхідно зрозуміти емоційний стан дітей, визначити причини, що порушують взаєморозуміння і назвати способи поведінки, що усувають конфліктні ситуації. До високого рівня ми змогли віднести відповіді 23% дітей, які правильно визначили емоційний стан зображених на картинці дітей: при відповідях часто звертали увагу на вираз обличчя (називали окремі елементи експресії «веселі очі», «сльози», «зрушені брови») і позу («закрила обличчя руками», «опустила плечі», «замахнувся рукою», «плескає в долоні») зображених персонажів. Середній рівень отримали 27% дітей у яких спостерігається протиріччя між усвідомленням культурних норм і правил та практикою власної поведінки. До низького рівня ми віднесли відповіді 50% дітей, які вагалися з відповідями, або висловлювали неповні та неправильні судження.

Таким чином, узагальнений аналіз ситуації «Будуємо вежу» виявив, що у старших дошкільників в достатній мірі розвинені перцептивні здібності, але не всі з них усвідомлюються норми і правила культурної поведінки, а також тактику поведінки в конфліктних ситуаціях.

Таким чином, результати проведеного дослідження дали змогу оцінити рівень сформованості культури поведінки старших дошкільників як такий, що потребує удосконалення і підтвердили припущення про необхідність організації і проведення спеціальної роботи щодо її виховання.

Висновки. На основі зазначеного вище, виховання культури поведінки визначаємо як формування в дітей системи моральних уявлень, розвиток моральних почуттів, вироблення правильних оцінок і ставлень, якими діти зможуть керуватися в житті. При цьому період старшого дошкільного віку слід розглядати як сенситивний у вихованні культури поведінки, що відбувається в процесі різної діяльності, під впливом об'єктивних умов життя, навчання та виховання, засвоєння загальнолюдської культури, який буде ефективно здійснюватися, як цілісний процес педагогічної організації всього життя дитини з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей. Тому навчально-виховна робота повинна включати в себе моральні ідеї і здійснюватися в різноманітних і ефективних формах, змістовно і при належній емоційній насиченості.

Перспективи подальших досліджень передбачають пошук альтернативних засобів виховання культури поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Література:

1. Гуменникова Т. Р. Українські національні традиції як засіб формування першооснов моральної культури // Початкова школа. № 1. 2003, с. 38-40.
2. Желан А.В. Формування культури поведінки дітей дошкільного віку. Науковий вісник МДУ. № 45. 2014, с. 20-24.
3. Кононко О. Л. Плекаємо в малечі почуття самовартісності. Харків: Ранок, 2008, 141 с.
4. Петерина С. В. Воспитание культуры поведения у детей дошкольного возраста: учеб. пособие. Москва: Просвещение, 1986. 96 с.



5. Федорова М.А. Організація роботи з виховання культури поведінки дітей 6-7-го років життя (в умовах НВК «школа – дитячий садок»). Науковий вісник ЧПУ. № 295. 2006, с.172–177.

References:

1. Gumennikova T.R. (2003). Ukrainos nacionalines tradicijos kaip moralines kulturos pagrindų formavimo priemone [Ukrainian national traditions as a means of forming the foundations of moral culture]. *Pradine mokykla – Primary School*, 1, 38-40 [In Ukrainian].
2. Zhelan A.V. (2014). Formuvannia kultury povedinky ditei doshkolnoho viku [Formation of a culture of behavior of preschool children]. *Naukovyi visnyk MDU – Scientific Bulletin of MSU*, 45, 20-24 [In Ukrainian].
3. Kononko O. L. (2008). Puoselejant kudiki savivertes jausma [We cherish in the little one a sense of self-worth]. Charkov: Rytas [In Ukrainian].
4. Peterina S. V. (1986). Vospitanie kulturyi povedeniya u detey doshkolnogo vozrasta [Fostering a culture of behavior in preschool children]. Moscow: Prosveschenie [in Russian].
5. Fedorova M.A. (2006). Orhanizatsiia roboty z vykhovannia kultury povedinky ditei 6-7-ho rokiv zhyttia (v umovakh NVK «shkola – dytiachyi sadok») [Organization of work on education of culture of behavior of children of 6-7th years of life (in the conditions of NVK "school - kindergarten)]. *Naukovyi visnyk ChPU – CNC Scientific Bulletin*, 295, 172-177 [In Ukrainian].